

University of Groningen

Simon-André Tissot en de strijd tegen het onanisme

Vandermeersch, Patrick

Published in:
Documen-tatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
1995

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Vandermeersch, P. (1995). Simon-André Tissot en de strijd tegen het onanisme: Mythe of realiteit? In *Documen-tatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw* (blz. 173-193). (Default journal). University of Gend.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

P. VANDERMEERSCH, *S.A. Tissot en de strijd tegen het onanisme: mythe of realiteit?* In: Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw 65-66 (1985) 173-193 (teksten van de voordrachten gehouden tijdens het Symposium te Gent over de seksualiteit in de achttiende eeuw, 13-15 september 1984).

Simon-André Tissot en de strijd tegen het onanisme: Mythe of realiteit? P. Vandermeersch

S.A. Tissot and the Campaign against Masturbation: a Reality or a Myth?

Since Van Ussel's book *The History of the Sexual Problem* (1968) it has been assumed that a campaign against masturbation started with the work of the Swiss physician S.A. Tissot (1728-1797) and lasted until the mid-twentieth century. This campaign is interpreted by Van Ussel as a typical example of the bourgeois morality and explained by socio-economical changes in society. Recently, Th. Tarczylo rejected as well Van Ussel's presentation of the factual data as his explanation. In this article, after a critical survey of the arguments of both authors, psychiatric textbooks from the beginning of the nineteenth century are examined. It appears that Tissot, although he was a well known physician, has not been influential on the topic of masturbation in his days. Our hypothesis is that the origin of the campaign against masturbation should not be sought among physicians but among educators, and that the campaign gained momentum only in the first third of the nineteenth century. It is only at that time that a retrospective view gave to the work of Tissot an importance it did not have before. As a consequence, the interpretation of the campaign against masturbation as a typical example of the production idealizing bourgeois society has to be dismissed in favour of ethical concern about passion, which seems to be much more typical for the nineteenth century morality.

Sinds het werk van Jos van Ussel (1) krijgt de Geneefse arts Simon-André Tissot (1728-1797) vaak de rol toebedeeld van de vlaggendrager van de burgerlijke seksuele moraal. Met de tientallen edities van zijn beroemd boek over het onanisme zou hij het begrip van de masturbatie vooreerst gecreëerd hebben, in die zin dat hij er een aparte zaak van gemaakt zou hebben die om haarzelf geobserveerd werd, en hij zou vervolgens de drijfkracht geweest zijn achter de strijd tegen de masturbatie die tekenend zou zijn voor de burgerlijke seksuele ethiek.

Het werk van Van Ussel is ongetwijfeld baanbrekend geweest. Anderzijds stoot je er toch voortdurend op onnauwkeurigheden en zelfs op krasse onjuistheden, b.v. wanneer hij zegt dat er in de moraaltheologie "tot in de 16de-17de eeuw een samenhangende leer omtrent het seksuele ontbreekt" (2) en dat Thomas van Aquino geen woord rept over de masturbatie (3). Het is niet omdat bepaalde perioden uit de geschiedenis van de moraaltheologie vanuit ons standpunt niet tot enthousiasme nopen dat ze niet bestaan hebben, en de irritatie die ze kunnen opwekken maakt ze niet minder interessant.

De laatste jaren hoort men daarbij steeds meer kritische geluiden over al te simpele opvattingen betreffende de veronderstelde repressieve burgerlijke seksuele moraal. E. Shorter heeft het roer radicaal omgegooid, en gesteld dat het sentiment de laatste eeuwen steeds belangrijker is geworden, en wij steeds meer in het geërotiseerde klimaat van de "relatie" zijn gaan leven. M. Foucault

heeft de interpretatiecategorie "repressie" en meer bepaald de band die met socio-economische verhoudingen gelegd wordt, verworpen. Voor hem is de repressie een laattijdig 19de eeuws verschijnsel, en daarbij slechts een oppervlaktefenomeen dat een fundamenteeler proces verhult: de Westerse mens heeft zich steeds meer laten dwingen om zijn meest intieme seksuele roerselen aan anderen te bekennen. Beïnvloed door Foucault, maar voor een deel tegen hem ingaand, hebben J.-P. Aron en R. Kempf de term repressie opnieuw opgenomen maar het zwaartepunt van het proces later geplaatst dan Van Ussel: met de Juli-monarchie (1830-1848) zou de burgerij haar identiteit ideologisch grondvest hebben in een nieuwe, geseculariseerde seksuele moraal. J.-L. Flandrin ziet in de repressie dan weer een veel breder proces, dat zich over eeuwen uitstrekt en vooral vanuit de kerkelijke pastoraal na de Reformatie en Trente begrepen moet worden. P. Gay heeft het complexe van de burgerlijke beleving met veel anekdotisch materiaal willen illustreren en het aparte parfum van de erotiek uit vorige eeuw willen oproepen; hij wil de mythe doorprikken van de Victoriaanse vrouw als "bekwame huishoudster, bezorgde moeder en erotische catastrofe". Julia Kristeva en M. Foucault (in zijn laatste werken) hebben tenslotte het eigene van het Westerse seksuele verlangen in verband willen brengen met het geheel van onze Grieks-Joods-Christelijke beschavingsgeschiedenis (4). De problematiek is dus erg actueel, al dreigt zij opnieuw onoverzichtelijk te worden. Daarom vond ik het aanbod om hier over Tissot te komen spreken een prettige kans om een aantal zaken na te gaan.

Bij het voorbereidend werk stootte ik op het pas verschenen werk van Th. Tarczylo (5) dat precies i.v.m. de geschiedenis van de masturbatie het werk van Van Ussel in de grond boort. De bekoring kwam natuurlijk direct op om als scheidsrechter het werk nog eens over te doen. Het bleek echter snel dat er zich achter het simpele onanisme verre horizons van niet-geëxploreerd terrein uitstrekken die onmogelijk op korte termijn verkend kunnen worden. Overigens ben ik geen beroepshistoricus, en mijn actuele cultuurfilosofische interesses zijn vooral met de 19de eeuw verbonden. Het leek mij boeiender om na te gaan welke vooronderstellingen er met de historische belangstelling voor de bestrijding van de masturbatie verbonden zijn. M.a.w.: Welk licht verwacht men eens men te weten is gekomen of en hoe onze voorouders masturbeerden, en welk interpretatiekader wordt er bij het onderzoek gehanteerd? Dit is dan ook het eerste punt waar ik het over zal hebben. Vervolgens zou ik enkele twijfels willen uitdrukken die de realiteit van deze strijd tegen de masturbatie betreffen en die mij ook nog na het werk van Tarczylo niet opgelost leken. Tenslotte wil ik vanuit een klein onderzoek in de psychiatrische handboeken uit het begin van de 19de eeuw nieuwe elementen ter reflectie aanbrengen.

Van Ussel

In het werk van Van Ussel neemt het thema masturbatie een ruime plaats in. In het hoofdstuk over het seksuele gedrag van de jongeren in de 18de eeuw gaan 6 p. over contacten tussen volwassenen en kinderen, 4 p. over seksuele spelletjes, 33 p. over premaritale coïtus en 51 p. over masturbatie. De auteur wordt vooral getroffen door het feit dat de campagne tegen masturbatie vrij plots in de 18de eeuw start om steeds heviger en sadistischer te worden tot zij in de helft van de 20ste eeuw uitsterft; dat die campagne niet in religieuze, maar in medische kringen ontstaat, waarna ze door pedagogen wordt overgenomen en pas na drie kwart eeuw in het religieuze morele discours terechtkomt (6).

De these van Van Ussel is dat deze repressieve seksuele moraal het gevolg is van de nieuwe socio-economische verhoudingen die de industriële omwenteling teweegbracht. Het productie-ideaal van de burgerlijke maatschappij vereiste rationaliteit en zelfcontrole bij iedere burger, en de nieuwe seksuele moraal is een goede illustratie van de overgang van Fremdzwang naar Selbstzwang die hiermee gepaard gaat (7). Van Ussel brengt wel nuances aan, want hij wil de seksuele moraal niet rechtstreeks uit het nieuw productie-ideaal afleiden. "De geleidelijke verpreutsing, waarvan het Victoriaanse taboe een onderdeel is, werd niet bewust nagestreefd, althans niet in de vormen waarin zij tot uiting kwam. Zij is niet een fenomeen van een causale, maar wel van een conjunctieve, residuele orde [...] De verpreutsing breidde zich uit zoals het traditionele wegnnet: beide ontstonden uit bepaalde soorten relaties tussen mensen, beide zijn irrationeel en zelfs dysfunctioneel in sommige van hun aspecten"(8). Met dit beeld moeten wij het stellen: Van Ussel geeft eigenlijk geen verklaring waarom de productieve burger zo'n belang aan de seksualiteit hecht. Je zou hier de noodzaak van een voldoende grote nataliteit kunnen inroepen.

De emancipatiebewegingen, die zich op het boek van Van Ussel beroepen, zullen de relatie directer zien: de burger aanvaardt alleen maar productiviteit, ook binnen de seksuele daad zelf, en wat is er minder productief dan de verspillende masturbatie? De eerste zinnen van het werk van Tissot lijken deze these overigens te ondersteunen: "Onze lichamen ondergaan voortdurend verlies en indien wij deze verliezen niet zouden kunnen aanvullen, zouden wij snel in een dodelijke zwakheid vervallen". En zo komen wij bij het populaire cliché dat de repressieve seksuele moraal een rechtstreeks gevolg is van het burgerlijk kapitalisme.

Tarczylo

Deze ideologische interpretatie zit Tarczylo erg dwars, en ze leidt hem tot vlammeende uitspraken als hij het heeft over het werk van Van Ussel. Hij verwijt hem twee zaken: Vooreerst heeft hij scherpe kritiek op de wijze waarop Van Ussel zijn materiaal verzameld heeft: "Het feit dat er zo weinig studies bestaan over de literatuur tegen de masturbatie dwingt mij wel, mijn weerzin ten spijt, om de stellingen van deze auteur te bediscussiëren. Het woord "weezin" is in dit verband niet te sterk, want het gaat om een werk dat krioelt van onjuiste feiten, van overgeïnterpreteerde, vertekende en zelfs uitgevonden citaten, die de niet gespecialiseerde lezer niet kan controleren, vermits de referenties ontbreken..."(9). Om zijn kritiek op Van Ussel te staven geeft hij overigens in aanhang een bibliografie van de werken uit de 18de eeuw die over de masturbatie handelen, alsook de gedetailleerde lijst van de uitgaven van *L'O-nanisme* van Tissot en van de *Onania* van Bekker, die doorgaans als Tissots inspirator wordt aangezien. Een tweede kritiek gaat dan over het interpretatiekader dat de strijd tegen de masturbatie vanuit de socio-economische verhoudingen wil begrijpen. Op dit punt poogt hij aan te tonen dat het conflict tussen de moraaltheologie en de burgerlijke rationaliteitsethiek dé decisieve factor bij uitstek is om de strijd tegen de masturbatie te begrijpen, en dit poogt hij te staven met een analyse van het nieuwe huwelijksideaal dat in medische kringen gegroeid was.

Net zoals Foucault het voor hem had gedaan, maar vanuit een ander perspectief, bevestigt Tarczylo dus opnieuw dat de burgerlijke seksuele moraal niet met de categorie repressie, en evenmin vanuit de socio-economische verhoudingen verklaard kan worden. Als de burger een eigen seksuele moraal heeft opgebouwd, dan was dit wel degelijk in reactie tegen de kerk (10).

Wat zijn nu de centrale uitspraken van Tissot die tot deze divergerende interpretaties aanleiding kunnen geven? Er is vooral Tissots uitspraak dat de masturbatie zo gevaarlijk is omdat het sperma een kostbaar vocht is, dat heel veel van het organisme vergt voor zijn bereiding; het mag dus niet verspilld worden. Op het eerste gezicht sta je inderdaad voor een economische redenering: het is omwille van de verspilling dat de masturbatie zo'n erg kwaad is.

Dat dit een eerste indruk kan zijn, wordt door Tarczylo grif toegegeven. Hij citeert overigens uitvoerig teksten van Tissot die in deze richting gaan. Tissot stelt met een beroep op de traditie de kostbaarheid van het sperma in het licht. Hij verwijst naar alle theorieën die sinds de Oudheid terzake opgesteld zijn, en hij besluit dan dat zij hun divergenties ten spijt toch tot eenzelfde algemene conclusie leiden: "in één woord: uit al deze getuigenissen, en uit een massa andere die niet hoeven aangehaald te worden, blijkt voldoende dat het om een uiterst belangrijk vocht gaat, dat men de "essentiële olie" van de dierlijke vochten kan noemen, of, om meer precies te zijn, de "spiritus rector", die bij verspilling de andere vochten verzwakt, en in zekere

zin vervluchtigd achterlaat"(11). Elders zegt hij dat het sperma uit het bloed geconcentreerd wordt, zodat "het verlies van één ons sperma meer verzwakt dan het verlies van veertig ons bloed"(12). De ejaculatie brengt dus een groot verlies mee en eist krachtige compensaties. De vraag die hierbij direct opkomt, en die Tissot overigens zelf stelt, is deze: "Moet je dan niet gewoon stellen dat de gevaren van de masturbatie samenvallen met die van overdreven seksueel verkeer?". Het antwoord van Tissot, dat ook door Tarczylo in de verf gezet wordt, is dit: bij de coïtus gebeurt er een uitwisseling tussen de twee lichamen, meer bepaald van de adem en van de transpiratie, en dit zijn eveneens essentiële vochten. Het verlies van krachten is hier toch minder groot dan bij de solitaire masturbatie, waarbij alle vochten verloren gaan (13).

Heeft de populaire vertaling van het werk van Van Ussel dan toch gelijk? Zowel het verlies dat zoveel moeite vraagt om aangevuld te worden als de compenserende uitwisseling van adem en zweet, worden hier dus toch als bijna economische transacties opgevat. Doch dit beeld is volgens Tarczylo erg bedrieglijk, en het bewijst niet dat er een economische ideologie is die ook de seksualiteit intrinsiek als een productieproces opvat. Wie dit beeld in de context van het nieuwe huwelijksideaal plaatst, ziet direct dat het om iets anders gaat, nl. om rationaliteit. Uit die rationaliteit volgt dan wel een productiviteits-ideaal, maar slechts als afgeleide. De burger vereert zeker niet de productiviteit om de productiviteit. Zijn rationaliteit heeft op de eerste plaats te maken met een bepaalde gemeenschapszin, en in dit kader is de masturbatie het symbool bij uitstek van de negatie van de relationele zin van de seksualiteit. De seksuele moraal van de Verlichting vindt de homoseksualiteit dan ook veel minder erg dan de masturbatie, vermits de wederkerigheid als waarde daar nog wordt onderhouden. De masturbant wordt daarentegen bij die asociale personages geplaatst als de celibataire priester, de monnik en de eunuch (14). Tot zover dus de interpretatie van Tarczylo. Wat nu de effectiviteit van de strijd tegen de masturbatie betreft, daar onderschrijft hij voor groot deel wat van Ussel had gesteld, zij het met enige nuances:

1) Hij stelt dat Tissot inderdaad de auteur is die het begrip heeft gecreëerd, en dat hij terecht als vlaggendrager van de strijd tegen de masturbatie beschouwd mag worden (15).

2) Het centrale argument waarmee Tissot schermt is inderdaad dit dat de masturbatie een verspilling van kostbare krachten is, ook al mag men hieruit niet direct besluiten dat seksualiteit voor de burger per-se productief moet zijn.

3) Is deze strijd succesvol geworden? Wat de literaire productie betreft, ja, maar wat de reële efficiëntie betreft, aanvankelijk niet (16). De wijze waarop de artsen optraden was overigens niet culpabiliserend of beschuldigend. De onanisten zijn slachtoffers van een ziekte en zij moeten geholpen worden. De

remedies die voorgesteld worden liggen in de lijn van een versterkend voedingsregime.

4) Het is pas in de 19de eeuw dat de strijd inderdaad het lichaam raakt en een sadistisch-beschuldigende wending zal nemen. In tegenstelling tot de vorige eeuw zal de godsdienst nu wél een leidende plaats in de bestrijding innemen. De tientallen heruitgaven van Tissot in de 19de eeuw zijn er niet voor niets: bij elke golf van Restauratie behaalt Tissot een nieuwe postume overwinning.

Toch nog vragen

De indrukwekkende appendices, waaronder de volledige lijst van de uitgaven van Tissots werk, lijken op het eerste gezicht een stevige grond voor Tarczylo's zelfverzekerdheid in zijn kritiek op Van Ussel. Wat was dan ook onze verrassing toen wij twee van de vijf uitgaven van Tissots *L'Onanisme*, die wij konden gebruiken, niet in de lijst terugvonden (17), en van een ander exemplaar was de uitgever een andere dan de door Tarczylo vermelde (18). De bronnen die hij bij zijn presentatie van de toenmalige moraaltheologie aanhaalt lijken op het eerste gezicht eveneens nogal dunnetjes (19). Daarbij verwijst Tarczylo voortdurend naar het boek van Venette als exponent van de geneeskundige opvattingen van de Verlichting, terwijl er op dit symposium al herhaaldelijk op gewezen werd dat dit boek in de 18de eeuw weliswaar nog ruim verspreid was, maar eigenlijk een voorbijgestreefde medische stand van zaken weerspiegelde.

Maar laten wij naar de interpretatie van Tissot door Tarczylo terugkeren. Bij nadenken leek het ons toch ook vreemd dat Tissot in de wederzijdse uitwisseling van adem en zweet het decisieve argument zou zien om de excessieve coïtus minder gevaarlijk dan de masturbatie te beoordelen. Tarczylo denkt dat Tissot zich op fysiologische opvattingen steunt, en hij bekritiseert zijn gebrek aan inzicht en logica terzake: want voor een verlichte geest "is de fysiologische argumentatie van Tissot echt niets"(20). Het is echter de vraag of Tissot aan deze fysiologische argumentatie echt belang hechtte. De 18de eeuw is precies de eeuw waar de vochtenleer door de geneeskunde wordt verlaten, en, na een kort maar hevig debat over de bloedsomloop in het begin van de eeuw, alle aandacht zich op het pas ontdekte zenuwstelsel gaat richten. Als Tissot in deze periode met het argument van de uitwisseling van adem en transpiratie uitpakte zou hebben, is het hoogst onwaarschijnlijk dat "Tissot werd aangezien als dé autoriteit op het gebied van de masturbatie, in zulke mate dat weinigen het waagden zijn beweringen in twijfel te trekken" (21), zoals Van Ussel het stelt, en waarin hij door Tarczylo wordt bijgetreden.

Het volstaat echter om naar de tekst van *L'Onanisme* te grijpen om te zien dat Tissot de zaak niet zo simpel stelt. Zijn argumentatie omtrent het

zware verlies dat de masturbatie aan het lichaam berokkent, is toch wat complexer dan in de voorstelling van Tarczylo. Het gaat niet enkel om de inspanning die het vergt om sperma te produceren. Het gaat vooral om de nieuwe gezuiverde stoffen, die uit het sperma worden afgescheiden en terug in het bloed worden gebracht, en als stimulans voor de vitaliteit van het volledige organisme belangrijk zijn (22). Deze ideeën, die de latere hormonale theorieën aankondigen, brengen Tissot overigens tot de discussie of de castratie niet tot een even dramatische verval moet brengen als de masturbatie. Het gaat dus niet enkel om de verspilling van een te produceren stof. Wat dan het argument betreft dat door Tarczylo in de verf wordt gezet: de fameuze uitwisseling, die bij de coïtus wél en bij de masturbatie niet zou gebeuren, is slechts de 6de van de 8 redenen, die aangehaald worden, en het wordt overigens met de zin ingeleid: "Andere observaties brengen ons tot een zesde reden, die misschien erg zwak zal lijken, maar die de verlichte artsen toch niet helemaal als zinloos zullen verwerpen" (23).

De andere redenen zijn overigens minstens even interessant. Zij betreffen nl. de niet-lichamelijke gevolgen van de masturbatie. Zij gaan over de emoties en het fantasieleven, die zozeer door de masturbatie kunnen bepaald worden dat de geest erdoor geobsedeerd wordt: de emoties zegevieren over de rationele functies (1ste en 2de reden), de masturbatie leidt tot dierlijke lust en niet tot de spirituele vreugde van de coïtus (7de reden) en de wroeging tast het zelfgevoel van de betrokkene aan (8ste reden). Daarbij is het natuurlijk zo dat de gelegenheid tot masturbatie zich frequenter voordoet dan die tot de gewone coïtus, en dat het excès zich dan ook sneller installeert (3de reden). Ze leidt daarbij ook vaak tot de gewoonte van een erectie zonder ejaculatie, wat het erectieproces zelf op de duur aantast (4de reden). Wat men er vanuit heden-daags standpunt ook van mag denken, al deze redenen spelen toch op andere elementen in dan op het thema van het verlies, en in de tekst nemen zij veel meer plaats in dan de uitwisseling van transpiratie en adem (6de reden) en het even bizarre idee dat de masturbatie veel meer energie vergt dan een gewone coïtus omdat zij meestal staande plaats vindt (5de reden).

Het is overigens de vraag of de somatische argumentatie wel zo belangrijk is voor Tissot zelf. Het valt op hoe hij weigert zich uit te spreken op cruciale punten die de destijds actuele medische discussies raken. Dit geldt voor de vraag wat het sperma eigenlijk is: in een tijd dat ovisten en animalculisten hevig strijden, vergenoegt hij zich om naar Hippocrates, Aristoteles, Plato en Epicurus te verwijzen om dan te besluiten dat wij de precieze natuur van het sperma nog steeds niet kennen, en dat er slechts "ingenieuze en waarschijnlijke vermoedens" over zijn (24). Ook over de vraag op welke wijze het sperma stoffen afscheidt die opnieuw in de bloedbanen worden gestuurd zegt hij : "Wij staan wellicht nog niet op het punt om dit probleem echt op te lossen"(25). Tissot houdt zich op de vlakke, en hij zal deze teksten in de opeenvolgende edities niet herwerken. Het is net alsof het niet daarover gaat... Het

zal in ieder geval niet omwille van de fysiologische argumentatie zijn dat Tissots boek kans maakte om tot in de late 19de eeuw als ernstig medisch advies herdrukt te worden.

Met dit alles staan wij voor heel veel twijfels, en misschien is dit het ogenblik om de hypothese te schetsen die ons bij het onderzoek stilaan voor ogen kwam, ook al moet er nog heel wat verder onderzocht worden.

1) De figuur van Tissot is synoniem geworden met de bestrijder van het onanisme en de biografische gegevens die zowel Van Ussel als Tarczylo schijnbaar uit dezelfde encyclopedische bronnen halen, worden in dit licht geplaatst. Het lijkt dan plots alsof Tissot omwille van zijn boekje over het onanisme geëerd werd als weldoener der mensheid, dat hij, alhoewel protestant, toch door Pius VI in privé-audiëntie ontvangen werd, etc... (26). In feite was Tissot een gereputeerde arts geworden omdat hij bij een moordende epidemie, tegen het advies van collega's in, op succesvolle wijze de inoculatie (de voorloper van onze vaccinatie) had weten in te voeren. Verder is hij de auteur van een zesdelig werk over de zenuwziekten waarvan het deel over de epilepsie hoog geschat werd. Hij lijkt dus goed op de hoogte geweest te zijn van de opkomende neurologische benadering - en hij was bij het grote publiek vooral bekend om zijn *Avis au peuple sur sa santé* en zijn *De la santé des gens de lettres*, een van die gidsjes voor de gezonde levenswijze van de intellectueel die toen zozeer in trek waren. Het lijkt dus niet te gaan om iemand die in zijn campagne tegen de masturbatie succes heeft geoogst en daarom beroemd is geworden, maar om een arts, die om andere redenen beroemd was en die ook een boekje over de masturbatie heeft geschreven. Eigenlijk zou er nog een hele studie moeten gemaakt worden die *L'Onanisme* in het kader van het gehele werk van Tissot terugplaatst.

2) Een tweede vraag betreft dan het succes van de campagne tegen de masturbatie en het gebruik van het werk van Tissot hierbij. Terwijl Van Ussel stelt dat de bestrijding sinds Tissot zich op een continue wijze steeds verder heeft uitgebreid, stelt Tarczylo dat "de wreedheid met de terugkeer van de godsdienst begon": de strijd brak pas onder het Napoleontische bewind uit en het succes liep parallel met de opeenvolgende Restauratiebewegingen van de 19de eeuw (27). Veel argumenten geeft Tarczylo bij dit alles niet. Zijn stelling vertoont wel gelijkenis met deze van J.P. Aron en R. Kempf, die het zwaartepunt van de repressieve ethiek met de Julimonarchie verbinden, en met deze van Foucault die de fase van de seksuele repressie situeert als een laattijdige modulatie van de burgerlijke moraal.

Deze vraag is erg belangrijk voor wie uit het historisch onderzoek tot een besluit wil komen over de determinanten van het seksuele gedrag, of gewoon voor wie uit het verleden lessen voor het heden wil trekken. Het is duidelijk dat de hypothese van Van Ussel gebaat is met een continu verloop van

de strijd tegen de masturbatie, omdat hij anders parallelle discontinuïteiten van de economische verhoudingen zou moeten aanduiden.

3) Een derde vraag betreft de veronderstelde invloedrijke positie van de geneeskunde die met het vaderschap van Tissot inzake de strijd tegen de masturbatie verbonden is. Stellen dat Tissot een vertegenwoordiger is van de medische wereld, en dat deze de aanzet heeft gegeven tot de campagne tegen de masturbatie, is een erg algemene en meerzinnige uitspraak. Zij projecteert ten onrechte onze voorstelling van de geneeskunde naar het verleden toe, alsof de geneeskunde toen reeds een samenhangend geheel was zoals wij dit nu kennen, en dat het medisch corps een sociaal belangrijke plaats innam. Dit was toen nog lang niet het geval.

De geneeskunde is in de 18de eeuw een vat vol tegenstrijdigheden. Het charlatanisme viert er hoogtij, terwijl de verlichte denkers hun vernieuwingspogingen slechts beetje bij beetje weten door de drukken tegen de meest hardnekkige weerstand van de verstarde medische faculteiten, die oude privileges met verbeterheid verdedigen, maar de vernieuwende aanpak van figuren als Vesalius al lang vergeten zijn. De arts heeft een allesbehalve gewaardeerde maatschappelijke positie: Molières blijspelen voeren dit ten overvloede ten tonele. De geneeskunde van de 19de eeuw zal zich dan ook in radicale discontinuïteit met die van de vorige eeuw opstellen. De Franse Revolutie zal zelfs alle medische diploma's nietig verklaren, alle medische faculteiten sluiten en de nieuwe Écoles de Médecine oprichten. Pas in de loop van de 19de eeuw ontstaat er moeizaam zoiets als dé geneeskunde, als samenhangend en georganiseerd geheel van praktijk en theorie. Op het ogenblik dat Tissot schrijft zijn wij nog lang niet zover (28). Je kan dus vanuit de verschillende herdrukken van het werk van Tissot niet besluiten dat zij een bewijs zijn van de aandacht van dé geneeskunde voor de masturbatie. Tissot kan best invloedrijk geweest zijn in bepaalde kringen, maar niet in wat later als authentieke medische traditie zal erkend worden.

De volgende hypothese dringt zich op: Tissots *L'Onanisme* wordt in een alternatief circuit steeds opnieuw herdrukt, tot het rond 1830-1840 door de nieuwe medische wereld herontdekt wordt. Op dit ogenblik is de biologische argumentatie, die men in zijn werk vindt, helemaal voorbijgestreefd, maar dit stoort niet meer: men weet dat de geneeskunde nu al veel verder staat, en men beseft niet dat deze argumentatie destijds evenmin klopte. Wat er over blijft zijn de afschrikwekkende verhalen, en de nadruk op het gevaar van de "passie", en dat maakt Tissot nu actueel. Retrospectief wordt hij tot de vooruitziende vader van de strijd tegen de masturbatie gepromoveerd.

Onze lectuur van de psychiatrische handboeken lijkt deze hypothese te bevestigen, en zij gaf daarbij indicaties waarom het boek van Tissot opnieuw gebruikt kon worden: alhoewel de fysiologische theorieën achterhaald waren, pasten de verhaaltjes over het droevige lot van zoveel masturbanten en de

stelling dat de passie de mens niet mag overheersen zeer goed in de "médecine des passions", de gezondheidsleer die de 19de-eeuwse geneeskunde tekende. Als dit waar is opent dit tevens een nieuwe interpretatiemogelijkheid van de burgerlijke seksuele ethiek.

Pinel

Waarom de psychiatrie een testcase is voor de ethiek van de 19de eeuw hebben wij elders al uitvoerig uiteengezet (29). Het mag volstaan aan het feit te herinneren dat de tak van de geneeskunde die wij retrospectief "psychiatrie" noemen, aanvankelijk "médecine philosophique" heette en een veel kleiner terrein besloeg dan nu; dat zij de lichamelijke oorzaken van krankzinnigheid helemaal niet op e eerste plaats stelde - dit zal pas na 1850 gebeuren - maar daarentegen aan "morele" oorzaken een bevoorrechte plaats toekende.

Pinel, die na zijn dood tot de grote stichter van de morele psychiatrie zal verheven worden, gaat uitvoerig in op deze morele oorzaken. Voor hem zijn het vooral de passies die tot geestesziekte kunnen leiden. Hij noemt ze op: religieus fanatisme, diep verdriet, ongelukkige liefde. Dit is volgens hem de reden dat je onder de "gealiënerden" van Bicêtre zoveel priesters en monniken vindt, samen met bewoners van het platteland en kunstenaars, maar weinig natuurkundigen of scheikundigen, en helemaal geen meetkundige (30). Het is duidelijk: de overdreven passie kan de geest ruïneren, terwijl het koel redenerend verstand hem bewaart. Over seksualiteit in de strikte zin wordt bij dit alles niet gesproken, tenzij terloops: hij geeft een voorbeeld aan waaruit moet blijken dat het in de therapie er helemaal niet op aan komt de passies uit te roeien maar de ene passie oordeelkundig tegen de andere op te stellen. Hij herinnert er in dit verband aan dat de Romeinen reeds wisten dat seksuele relaties therapeutisch werkten bij melancholie. Het seksuele lijkt Pinel echter niet speciaal te boeien, wan het tweede voorbeeld dat hij geeft gaat over een Duits koopman die tijdens de Reformatie gekweld werd door het waanidee geruïneerd te zijn; hij werd genezen doordat men hem kon passioneren om tractaten over het offerkarakter van de katholieke mis te schrijven (31). Weliswaar komt de term "onanisme" voor in een statistiek die Pinel van zijn collega Gataldi uit Charenton aanhaalt: in 1 van de 71 gerapporteerde gevallen bleek dit de oorzaak van de waanzin. Op die éne onanist gaat Pinel bij zijn commentaar echter niet in. De 31 gevallen van huiselijke onvrede lijken hem veel belangrijker... (32)

In het jaar IX van de Franse Republiek (1801) is er dus weinig belangstelling voor seksualiteit als oorzaak van waanzin. Zou dit nu met de toenemende Restauratie veranderen?

Esquirol

Pinel mag de baanbreker zijn en de figuur rond wie de legende gewoven werd van de filantroop die de krankzinnigen van hun kettingen bevrijdde, het is Esquirol naar wie men in verband met de praktijk van de oprukkende psychiatrie zal refereren (33). Overal vindt men referenties naar de artikels die hij voor het *Dictionnaire des Sciences médicales* schreef, en hier vinden wij inderdaad de stelling dat masturbatie krankzinnigheid kan veroorzaken. Als je de betreffende passages los van hun context op een rij zet, lijken die perfect de kruistocht tegen de masturbatie te bevestigen: "De masturbatie, deze gesel van het menselijke ras, is vaker dan men denkt een oorzaak van waanzin, vooral bij de rijken. Je hebt de indruk dat deze ondeugd noodlottiger is voor mannen dan voor vrouwen. Soms denkt men dat zij bij deze laatsten minder frequent voorkomt. Dit is echter een vergissing die voortvloeit uit het feit dat vrouwen gereserveerder zijn in hun bekentenissen dan mannen. Het mag zo zijn dat in een enkel geval de seksuele onthouding de geestesstoornis heeft veroorzaakt, het ongeregelde leven is toch veel vaker de oorzaak vooral bij volkswomen." (34)

Deze tekst overtuigt echter veel minder wanneer je hem in zijn context terugplaatst. Esquirol was zijn artikel begonnen met de stelling dat er tussen waanzin en normaliteit continuïteit is. Hij had dan in een eerste paragraaf de symptomen beschreven en een eerste classificatie opgesteld: 1) lypemanie - de vroegere melancholie; 2) monomanie; 3) manie; 4) dementie; 5) imbeciliteit of idiotie. Nu was hij in een tweede paragraaf de oorzaken van krankzinnigheid aan het behandelen en hanteerde hij de volgende onderverdeling: 1) de invloed van het klimaat; 2) de seizoenen - gekoppeld aan de vraag of de stand van de maan een factor kan zijn, zoals de term "lunatici" suggereert; 3) de leeftijd; 4) het geslacht; 5) het temperament; 6) het beroep en de leefgewoontes. Het is in verband met dit zesde punt, waaraan hij 16 pagina's besteedt, dat wij deze passus van enkele regels over masturbatie vinden. Binnen hetzelfde punt gaat Esquirol overigens onmiddellijk over tot de gevaren van alcoholgebruik. Daarna richt hij zijn aandacht dan vooral op de zeden en gebruiken van verschillende volkeren, omdat de opwinding en onrust op dit gebied de grootste bedreiging vormen voor de geestelijke gezondheid (35).

Het zou dus overroepen zijn indien men in deze tekst het bewijs van het bestaan van een kruistocht tegen de masturbatie las. De naam Tissot wordt overigens niet genoemd. Andere passages waarin Esquirol het over de masturbatie heeft, nopen overigens tot dezelfde voorzichtigheid (36).

Stellen dat de masturbatie als oorzaak van krankzinnigheid geprofileerd werd, is overroepen, en het is evenmin zo dat men van de masturbatie een zaak maakt waarop binnen het geheel van de seksualiteit apart gelet moet worden. Als wij een van de eerste handboeken openslaan, J.C. Prichards *Treatise on Insanity*, vinden wij Esquirol vaak geciteerd, maar als de auteur diens

tekst over het zinnelijk exces (*sensual vices*) resumeert heeft hij het enkel over het feit dat veel krankzinnige vrouwen prostituées geweest waren. Hij rept met geen woord over de door Esquirol aangehaalde masturbatie maar hij volgt hem dan verder bij de bespreking van het alcoholisme (37). Dat men een verband legde tussen prostitutie en krankzinnigheid is overigens best verklaarbaar in een tijd waarin men nog niet wist dat syfilis op den duur de hersenen aantast. Het feit dat het zo duidelijk was dat passie vaak tot krankzinnigheid leidde, bracht mee dat men de klasse van de morele oorzaken uitbreidde en daarin het "zinnelijk exces" als apart onderdeel invoegde.

Niettemin lijkt men soms de masturbatie als iets apart te beschouwen. M. Parchappe bespreekt in een overzichtswerkje in 1839 de verschillende classificaties die aan de basis liggen van de bestaande statistieken. Ironisch merkt hij op dat men er blijkbaar niet over eens is of die bij de lichamelijke of morele oorzaken thuishoort. Zelf stelt hij een classificatie voor waarbinnen de masturbatie onder de *excès sensuels* geplaatst wordt, samen met libertijnse leven, overdreven geslachtsverkeer en alcoholisme. Dit laatste is overigens volgens hem veruit de belangrijkste factor in deze klasse (38).

De tot nu toe besproken teksten gaan terug op de destijds toonaangevende Franse psychiatrie. Wanneer wij onze blik op de enige andere belangrijke richting richten, de Duitse romantische psychiatrie, stoten wij op een artikel uit 1838 met de beloftevolle titel: "Over het causale verband tussen zelfbevelekking en geestesstoornis" (39). Het artikel bestaat echter in een weerlegging van de opvattingen die een direct verband tussen de twee poneren. Dat dit artikel geschreven werd, bewijst natuurlijk dat er destijds wel degelijk een debat over het onderwerp werd gevoerd. De auteur verklaart overigens in het besluit zijn artikel dat hij de masturbatie niet wil goedkeuren en dat het e taak van opvoeders en leraars is om met behulp van gymnastiek dit kwaad te bestrijden. Terloops wordt er daarbij naar "*Tissot und seine Gewährsmänner*" verwezen. Doch dat masturbatie rechtstreeks naar krankzinnigheid zou leiden, gaat Flemming te ver. Inhoudelijk wordt Tissot overigens de grond in geboord: er is vanuit fysiologisch oogpunt geen verschil tussen een spontane en een vrijwillige pollutie, laat staan tussen coïtus en onanie (40). Het enige waar men misschien aan kan denken is dat masturbatie een reeds bestaand aftakelingsproces zou kunnen versnellen. Zoals de andere reeds besproken auteurs is Flemming echter van mening dat alcoholisme een veel groter gevaar is.

Misschien kondigt het artikel van Flemming toch een periode aan waarin men zich meer zal focussen op masturbatie als apart gegeven dat door de artsen bestreden moet worden. Aanduidingen hiervoor komen straks aan bod. In de periode van de systematisatie van de jonge psychiatrie lijken de zaken zich echter aldus afgespeeld te hebben. Aanvankelijk werd men geconfronteerd met gevallen van krankzinnigheid waarbij het psychologisch motief overduidelijk was. Op begrijpelijk wijze vond de overtuiging ingang dat een sterke emotie tot krankzinnigheid kon leiden of, om de toenmalige

terminologie te hanteren, dat krankzinnigheid "moreel" veroorzaakt wordt. Er waren echter ook andere krankzinnigen, bij wie men niet direct een emotioneel trauma kon vinden maar in wier voorgeschiedenis prostitutie of alcoholisme aan te wijzen vielen. Gezien het feit dat men hiervan de precieze effecten op somatisch vlak nog niet kende, werd er binnen het kader van het "zinnelijk exces" deze oorzaken te plaatsen, wat mogelijk gemaakt werd omdat de term "moreel" destijds een andere classificatorische betekenis had dan nu (41).

Je kunt dus echter niet stellen dat masturbatie als een aparte zaak werd geïsoleerd. Van Ussels stelling, dat de strijd tegen de masturbatie een continu proces is dat bij medici begint om van daaruit in de pedagogiek en pas in laatste instantie in de kerkelijke moraal, moet dus herzien worden. Tissot lijkt de medici eigenlijk niet beïnvloed te hebben. Het artikel van Flemming doet vermoeden dat het vooral de Duitse pedagogen zijn die het euvel van de zelfbevuiling hebben aangeklaagd. En het blijft te bezien of de medici dan gevolgd zijn.

Guislain

Het zou in dit gezelschap ongepast zijn aan Guislain voorbij te gaan. Zijn essay over de mogelijkheden die de nieuwe psychiatrie bood werd in Amsterdam bekroond toen Noord en Zuid nog onder Willen I verenigd werden. De man kreeg wereldnaam en het is naar hem dat G.F.W. Hegel verwijst wanneer hij het heeft over de stand van zaken in de psychiatrie (42).

Wij beginnen bij het bekroonde werk, het *Traité sur l'aliénation mentale et sur les hospices des aliénés* (1826). Guislain geeft eerst een kort historisch overzicht en bespreekt de belangrijkste psychiatrische auteurs. Tissot vinden wij niet vermeld, en dat viel overigens te verwachten gezien het feit dat deze destijds weliswaar veel over neurologie had gepubliceerd maar dat neurologie destijds niet bij de psychiatrie hoorde. Na een discussie over de bestaande classificaties opteert Guislain voor deze van Pinel (43). Daarna begint hij aan de klassieke discussie of krankzinnigheid een ziekte van de ziel of van het lichaam is. Veel systematischer dan Esquirol gaat hij in dit verband op de oorzaken van krankzinnigheid in. Lichaamsdeel na lichaamsdeel wordt bekeken en Guislain heeft veel aandacht voor de hersenen (een nieuwe, volop bediscussieerde opvatting) en voor het verteringsstelsel (de oudere opvatting waarop de klassieke therapieën van purgeren, doen braken en dieet waren gebaseerd). Guislain besluit met enkele regels over de mogelijke rol van de baarmoeder. Masturbatie komt bij dit alles niet ter sprake, enkele van anderen overgenomen tabellen over de oorzaken van waanzin uitgezonderd, met name een tabel van Esquirol. Guislain rept in zijn bespreking geen woord over de factor "onanisme" die in deze tabel voorkomt en die volgens Esquirol slechts

in 11 van de 195 gevallen als lichamelijke oorzaak van dementie kan worden beschouwd (44).

Volgens Guislain zijn morele oorzaken van waanzin overigens veel belangrijker dan lichamelijke en zijn aandacht gaat dan vooral naar de eerste. En bij deze morele oorzaken vinden wij masturbatie evenmin.

Guislains boek was lange tijd het standaardwerk bij uitstek. Na de scheiding tussen Noord en Zuid nam zijn volgend werk deze plaats in voor België, zijn *Traité sur le phrénopathies* uit 1833. Hierin vinden wij evenmin iets over masturbatie. In Noord-Nederland gebruikte men vertaalde buitenlandse handboeken. In 1840 verscheen in vertaling J.M. Leupolds *Zielsgeneeskunde* (46). Het werk volgt opnieuw het klassieke schema dat op Esquirol teruggaat. Er wordt begonnen met de oorzaken van krankzinnigheid en dit werk duidt nu de drukte van het moderne leven als eerste oorzaak. Nadat het subjectivisme en het scepticisme in geloofszaken is aangeklaagd, vinden wij ook enkele bedenkingen over ongeregeld leven waartoe ook overdreven geslachtsverkeer behoort. Over masturbatie als dusdanig vinden wij echter niets.

Meer succes hebben wij bij het werk van W.C. Ellis dat het jaar nadien door De Boer uit het Engels wordt vertaald. Daar vinden wij, na de inmiddels klassiek geworden stelling dat libertijns leven tot krankzinnigheid kan leiden, allusies op "eene ondeugd, het geheime en onverdachte toegeven aan welke, behalve het verzwakken van de algemene krachten, eene specifieke en directe werking schijnt te hebben, tenminste in vele constitutiën, om op de hersenen en zenuwstelsel te werken." (47) Je moet echter naar het aanhangsel grijpen, dat duidelijk slechts voor gevormde lezers bedoeld is, om te horen dat het over masturbatie gaat. Tissot wordt evenwel niet vermeld (48). Verder gaat het dan volgens het klassieke schema over alcoholisme.

Is Ellis een geïsoleerde auteur? In ieder geval beginnen analoge ideeën nu stilaan weerklank te vinden. Na zijn bezoek aan Schroeder van der Kolk in Utrecht schrijft Guislain in 1842: "Zaadlozingen en masturbatie lijken voor hem in verband te staan met sommige vormen van geestesstoornis. Als therapie grijpt hij naar de cauterisatie van de ureter" (48). Kort nadien geraakt Guislain er zelf van overtuigd dat masturbatie geen onschuldige zaak is en de auteur die hij in zijn *Leçons orales sur les phrénopathies* uit 1852 als autoriteit aanhaalt is inderdaad Ellis: hij is volgens Guislain degene die het sterkst op de gevaren van masturbatie heeft gewezen. Ook de naam Tissot verschijnt nu plots, maar hij lijkt minder belangrijk. Niettemin verdedigt Guislain het werk als iets van het betere in de stortvloed aan literatuur dat tegenwoordig door het publiek gelezen wordt. Hij betreurt echter de verspreiding van deze vorm van vulgariserende literatuur. Guislain zegt zelf te geloven dat masturbatie inderdaad in bepaalde gevallen tot krankzinnigheid kan leiden, en hij drukt erop dat men naar deze verborgen oorzaak moet speuren, vooral bij de jeugd. Wel gelooft hij niet dat het gevaar ligt in het verlies van een kostbare substantie. De verhoogde spanning van het

zenuwstelsel vormt een groter gevaar, evenals de ongebreidelde fantasie en de schuldgevoelens die ermee gepaard gaan (49). Blijkbaar zijn er nog meer die over het onderwerp debatteren, want Guislain gaat in tegen een zekere Lisle die gesteld zou hebben dat ook onvrijwillige zaadlozingen gevaarlijk kunnen zijn (50).

Terloops weze opgemerkt dat met de toenemende kennis van het zenuwstelsel en de hersenen er steeds meer "passies" die deel uitmaken van het moderne leven onder het wakende oog van de arts vallen. Onder "zinnelijk exces" vinden wij nu naast masturbatie ook het gebruik van tabak, koffie, thee, hasj. De concepten van "drugs" en "verslaving" ontstaan en komen onder de hoede van de arts.

Besluit

Laten wij naar ons vertrekpunt terugkeren. Van waar kwam Van Ussels interesse voor de masturbatie? Mijns inziens vanuit twee motieven, die wij wellicht scherper moeten onderscheiden dan hij het zelf deed.

1. Vanuit een specifieke opvatting over het civilisatieproces waarbij de overgang van *Fremdzwang* naar *Selbstzwang* een typisch exponent zou zijn van de burgerlijke maatschappij. Het is duidelijk dat de masturbatie, een privé-handeling bij uitstek, een interessante testcase is voor het geslaagde karakter van deze omslag.

2. Vanuit een specifieke opvatting over de geprivilegieerde plaats die de seksualiteit in een bepaalde cultuur kan innemen. De overgang van *Fremdzwang* naar *Selbstzwang* zou namelijk ook op andere terreinen nagegaan kunnen worden en de facto heeft men in de loop van de geschiedenis soms heel indringend nagespeurd hoe iemand zich diep in zijn innerlijk controleerde als lid van een gemeenschap. Men denke terzake maar aan de inquisitie. Wat de periode die hij bestudeert betreft, lijkt de seksualiteit voor Van Ussel een belangrijke indicator te zijn van de wijze waarop de sociale orde op het individu ingrijpt. Hieruit volgt de vraag of de wijze waarop het individu zijn seksualiteit beleeft door maatschappelijke processen gecontroleerd wordt of omgekeerd: of het niet omwille van zijn seksualiteit is dat het individu aan de groep gehecht is, waarbij de ene benadering de andere niet uitsluit. Zoals bekend hebben heel wat emancipatiebewegingen onder het kopje "repressie" de eerste stelling gehuldigd. Een verandering van de sociale orde leek de voorwaarde voor de deculpabilisering van de seksualiteit.

Uit ons onderzoek blijkt in ieder geval dat de voorstelling van een continue strijd tegen de masturbatie, die van Tissot tot aan de helft van de 20ste eeuw zou reiken, onhoudbaar is. De opvattingen van Foucault, Aron en

Kempf, die het begin van het "antiseksuele syndroom" halfweg de 19de eeuw plaatsen, lijken meer waarschijnlijk. Hiermee vervalt een rechtlijnige en simpele verklaring die de repressieve seksuele oraal uit veranderde socio-economische verhoudingen wil afleiden.

Wat ons onderzoek evenmin bevestigt - en wat Tarczylo nochtans blijft aannemen - is dat de masturbatie als een apart fenomeen werd gezien, dat de strijd tegen de masturbatie van geen enkele inhoudelijke argumentatie vergezeld was en alleen maar kan begrepen worden vanuit een medische reactie die tegen de kerkelijke moraal in een nieuw huwelijksideaal plaatste. De eerste psychiatrische handboeken laten een hele reflectie blijken over de gevaren van het jachtige leven en van een destabilisatie van het politieke en kerkelijke bestel, alsof daardoor de passies vrije loop zouden krijgen. Voor zover er een aparte strijd tegen de masturbatie bestaat, komt die later dan de *Médecine des passions* en is niet Tissot, maar Ellis de grondlegger.

NOTEN

- (1) J. VAN USSEL, *Geschiedenis van het seksuele probleem*, Meppel, Boom, 1968.
- (2) p. 208.
- (3) p. 209.
- (4) E. SHORTER, *The Making of the Modern Family*, New York, Basic Books, 1975. M. FOUCAULT, *Histoire de la sexualité*, Vol. 1: *La volonté de savoir*, Parijs, Gallimard, 1976. J.-P. ARON en R. KEMPF, *Le pénis et la démoralisation de l'Occident*, Parijs, Bernard Grasset, 1978. J.-L. FLANDRIN, *Le sexe et l'Occident, Evolution des attitudes et des comportements*, Parijs, Seuil, 1981 (voor ons onderwerp vooral het deel over Répression et changement dans la vie sexuelle des jeunes, p. 279-299). P. GAY, *The Bourgeois Experience. Victoria to Freud*. Vol. 1: *Education of Senses*, Oxford University Press, 1984 (Het citaat komt van p. 37. In het boek vindt men een uitvoerige, gecommentarieerde bibliografie). Julia KRISTEVA, *Histoires d'amour*, Parijs, Denoël, 1983. M. FOUCAULT, *Le combat de la chasteté*, In: Ph. ARIES & A. BEJIN, *Sexualités occidentales*, Parijs, Seuil, 1982, p. 26-40. *Histoire de la sexualité*, vol. 2: *L'usage des plaisirs*, Parijs, Gallimard, 1984 en vol. 3: *Le souci de soi*, Parijs, Gallimard, 1984.
- (5) Th. TARCZYLO, *Sexe et liberté au siècle des lumières*, Parijs, Presses de la Renaissance, 1983.
- (6) J. VAN USSEL, o.c., p. 207.
- (7) p. 66-82.
- (8) p. 82.
- (9) Th. TARCZYLO, o.c., p. 267; zie ook p. 152-157.
- (10) Het valt buiten het bestek van dit referaat om de relatie geneeskundetheologie en Tarczylo's secularisatie-hypothese uit te diepen. Wij plannen terzake een artikel over de algemene problematiek van de 'burgerlijke' versus 'kerkelijke' interpretatie van de seksuele moraal voor *Tijdschrift voor Theologie*.
- (11) Th. TARCZYLO, o.c., p. 116. S.-A. TISSOT, *L'Onanisme*, Lausanne, 4de ed., 1771, p. 73. Wij zullen in het vervolg naar deze uitgave verwijzen, die toevallig in ons bezit is. De verschillende uitgaven van Tissots werk verschillen niet van mekaar, tenzij dat er aan de laatste editie enkele bladzijden zijn toegevoegd betreffende de therapie (met name een uitbreiding van het versterkend voedingsregime). Weliswaar kan de lezer hiermee nog niet direct de

aangehaalde passage in een andere editie terugvinden - hiervoor excuses - , maar het is onbegonnen werk de paginering voor de tientallen edities na te gaan.

(12) Th. TARCZYLO, o.c., p. 115. S.-A. TISSOT, o.c., p. 2-3.

(13) Th. TARCZYLO, o.c., p. 118-119. S.A. TISSOT, o.c., p. 113-116.

(14) Th. TARCZYLO, o.c., p. 184-198.

(15) Ibid., p. 127.

(16) Ibid., p. 138.

(17) nl. een 11de uitgave Bij Grasset te Lausanne in 1797, en een "nieuwe uitgave" (die de toevoegingen van deze 11de uitgave nog niet bevat) te Parijs bij Bossange in 1800 (an VIII).

(18) De 3de uitgave uit 1769 was te Lausanne bij Bassompière verschenen.

(19) Zijn voornaamste bron is FELINE, *Catéchisme des gens mariés*, Rouen, 1880, waarbij je toch vragen moet stellen over de representativiteit, vooral als Tarczylo zelf stelt: "Le P. Féline était confesseur; son ouvrage fut édité pour la première fois à Caen, en 1782. Condamné non en raison d'une orthodoxie peu sure, mais pour sa trop grande franchise (voir ci-dessous), ce texte demeure un excellent résumé doctrinal"(p. 238). Meer verhelderingen hebben wij verder echter niet gevonden. Verder heeft Tarczylo wellicht met de natte vinger A. De Liguori doorbladerd, en baseert hij zich op J.T. NOONAN, *Contraception* (Harvard University Press, 1966), dat een goed werk is maar expliciet in het vooruitzicht van de pauselijke uitspraak over anticonceptie (die *Humanae Vitae* zou worden) opgesteld werd, en alleen dit thema pretendeert te behandelen. Tarczylo lijkt het werk daarbij nogal wat snel gelezen te hebben. In ieder geval beroept hij er zich ten onrechte op voor affirmaties die alle grond missen, B.v. wanneer hij op p. 239 zegt dat anticonceptie traditioneel met moord werd gelijkgesteld. Dit is een vereenvoudigende lectuur van p. 465 (van de Franse vertaling: Parijs, Cerf, 1960), die geen rekening houdt met wat op p. 302 stond. Bij deze gelegenheid willen wij in het bijzonder D. Ory bedanken, die in zijn licentiaatsverhandeling het Thomistische denken tegen de evolutie van de kennis inzake voortplanting en embryologie plaatste.

(20) Th. TARCZYLO, o.c., p. 118-119.

(21) J. VAN USSEL, o.c., p. 219.

(22) S.-A. TISSOT, o.c., p. 75-76.

(23) Ibid., p. 113-114.

(24) Ibid., p. 72.

(25) Ibid., p. 79.

(26) J. VAN USSEL, o.c., p. 219; Th. TARCZYLO, o.c., p. 295. Geen van beide auteurs geeft zijn bronnen aan, maar dit lijkt ook het werk te zijn, waar ook wij direct naar grepen, maar waar het levensverhaal toch wat anders kan gelezen worden: F. DIDOT, *Nouvelle Biographie Générale*, Parijs, 1867, vol. 45, k. 428-430.

(27) J. VAN USSEL, o.c., p. 221; Th. TARCZYLO, o.c., p. 230-233.

(28) R. SCHEPERS, De opkomst van het Belgisch medisch beroep, In: P. VANDERMEERSCH (red.), *Psychiatrie, godsdienst en gezag. De geschiedenis van de psychiatrie in België als paradigma*, Leuven, Acco, 1984, p. 137-151. P. VANDERMEERSCH, Foucault en de geschiedschrijving van de psychiatrie, In: Ibid., p. 41-64, meer bepaald p. 37-39.

(29) Dit was precies de opzet van voornoemd werk.

(30) Ph. PINEL, *Traité médico-philosophique sur l'aliénation mentale ou la manie*, Parijs, Richard, Caille & Ravier, 1801 (An IX), p. 110.

(31) Ibid., p. 239.

(32) Ibid. p. 259-260.

(33) Zelfs in Engeland, waar de psychiatrie in feite geboren werd, zal men de eigen grote auteurs uit de 18de eeuw vergeten, en Pinel en Esquirol als stichters gaan eren. Hun geschriften zullen er eveneens bepalend zijn. Zie B.v. J.C. PRICHARD, *A Treatise on Insanity*, Londen, 1835.

(34) Wij citeren hier de tekst zoals die in Esquirols verzamelbundel *Des Maladies mentales* in 1838 herdrukt werd. Van deze bundel bestaan er twee uitgaven, beide uit 1838, één te Parijs bij Baillière, één te Brussel bij J.B. TIRCHER. De paginering verschilt. Om aan anderen de verwarring te besparen die we zelf ondergingen (de exemplaren zijn zeldzaam, en wij hadden nu eens het ene, dan weer het andere tot onze beschikking) geven wij, wanneer wij het nog konden opsporen, beide aanduidingen aan met de sigla 'P' (Parijs) en 'B' (Brussel). De geciteerde tekst staat vol. 1, p. 47 (P) en 24 (B). Het oorspronkelijke artikel konden wij niet in handen krijgen, maar wij lezen in ieder geval dezelfde tekst in een Duitse vertaling uit 1822: M. JACOBI, *Sammlungen für die Heilkunde der Gemüthskrankheiten*, Elberfeld, 1822, vol. I, p. 302.

(35) Als 7de punt in de bespreking van de oorzaken van de waanzin zal Esquirol dan het thema aanraken, dat na hem steeds meer een centrale plaats zal innemen: de passie.

(36) Wij hebben alle passages nagekeken waar volgens de index 'onanisme' en 'masturbation' voorkomt in *Des Maladies Mentales*, de verzamelbundel uit 1838. Hier zijn de bevindingen: Als hij het in het juist aangehaalde artikel over de fysische oorzaken van de waanzin heeft, zal hij even kort en in analoge bewoordingen nogmaals zijn visie op de masturbatie herhalen (vol. 1, p. 68 (P)), en hier staat zij in de rij tussen de erfelijkheid, het geven van de borst, slagen op het hoofd, het weduwschap, de verkrachting, de menstruatie, het krijgen van de eerste tanden, het onvermogen om te zweten (de transpiratie is blijkbaar belangrijk: "La suppression de la transpiration qui est déterminée par les affections morales, doit être comptée pour beaucoup parmi les causes de l'aliénation mentale" vol. 1, p. 72-73 (P) 37 (B)) en de koorts... In een ander artikel vinden wij dezelfde opvatting: de masturbatie kan inderdaad tot epilepsie predisponeren (p. 300 (P) 149 (B)), zoals trouwens ook de onthouding het kan doen (p. 301 (P) 150 (P)), maar de erfelijkheid, een epileptische aanval tijdens de geboorte of sterke emotie tijdens de borstvoeding lijken hem belangrijker, en het is dan wanneer hij de invloed van de erfelijkheid bediscussieert, dat Esquirol plots Tissot aanhaalt (p. 306 (P) 151 (P)). Verder wijst hij erop dat alhoewel de masturbatie de waanzin kan veroorzaken, er ook gevallen bekend zijn waar het genezingsproces met heel veel - zij het spontane - zaadlozingen vergezeld ging, en dit brengt hij met het feit in verband dat jonge dochters en weduwen soms dank zij het huwelijk genezing vinden (p. 391 (P) 193 (B)). Wij komen dan aan de problematiek van de zelfmoord, en hier vinden wij eindelijk één passage waar naar Tissot wordt verwezen "Tissot heeft het onanisme aangewezen als een van de oorzaken van zelfmoord. Ikzelf heb de zelfmoord vaak voorafgegaan gezien van de gewoonte om te masturberen. Hetzelfde geldt voor de drankzucht" (p. 591 (P) 290 (B)). Laconieker kan het niet, en het alcoholprobleem interesseert Esquirol dan duidelijk veel meer dan de masturbatie, en dit dan toch nog minder dan wijsgerige trends, politieke en religieuze instabiliteit, en de geest van het militarisme die allen de zelfmoordneigingen in de hand kunnen werken. Als hij het dan heeft over de erotomanie, zegt hij dat zowel de masturbatie als de onthouding ertoe kunnen predisponeren (vol. 2, p. 48 (P) vol. 1, p. 354 (B)). Betreffende de pathogene rol van de masturbatie bouwt hij dan verder restricties in als hij het over deze specifieke vorm van waanzin handelt die de "manie" in zijn systeem inneemt: "Als ik over de oorzaken van waanzin (folie) sprak, zei ik dat het onanisme vaak de geestesstoornis (aliénation mentale) veroorzaakte. Maar deze oorzaak veroorzaakt minder vaak de manie dan de andere vormen van waanzin" (vol. 2, p. 156 (P) 14 (B)). In de uitzonderlijke gevallen, waar de maniak toch masturbeert, is dit een heel slecht prognostisch teken: de maniak verpilt al zoveel krachten, dat het proces nu nog sneller zal gaan. Wat de dementie betreft vinden wij opnieuw de masturbatie in een tabel bij de fysische oorzaken, maar het is slechts in 11 gevallen van de 235 die onderzocht werden...(p. 235 (P) 52 (B)). Verder vermeldt hij af en toe bij een gevalbespreking van idiotie dat deze patiënten vaak zonder enig schaamtegevoel publiek masturberen (p. 316-336 (P) 92-95 (B)).

(37) J.C. PRICHARD, o.c., p. 205-206.

- (38) M. PARCHAPPE, *Recherches statistiques sur les causes de l'aliénation mentale*, Rouen, 1839, p. 9.
- (39) C.J. FLEMMING, Ueber das Causal-Verhältnis der Selbstbefleckung zur Geistesverwirrung, in *Zeitschrift für die Beurtheilung und Heilung der Krankhaften Seelenzustände*, Herausgeg. von M. JACOBI und Fr. NASSE, 1 (1838), p. 205-215.
- (40) Ibid., p. 207
- (41) Dit thema bebben wij uitgewerkt in *Het gekke verlangen*. Psychotherapie en ethiek, Antwerpen/Nijmegen, De Nederlandsche Boekhandel/Dekker en van de Vegt, 1978.
- (42) Hij noemt hem wel Guislan: G.F.W. HEGEL, *Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaft*, § 408 (Zusatz).
- (43) Melancholie (d.w.z. Esquirols monomanie), manie, demencie, idiotie.
- (44) J. GUISLAIN, *Traité sur l'aliénation mentale et sur les hospices d'aliénés*, Amsterdam, van der Hey, 1826, p. 153.
- (45) J. GUISLAIN, *Traité sur les phrénopathies ou doctrine nouvelle des maladies mentales*, Brussel, Établissement Encyclographique, 1833.
- (46) J.M. LEUPOLD, *Zielsgeneeskunde*, Amsterdam, 1840.
- (47) W.C. ELLIS, *Verhandeling over het wezen, de verschijnselen, de oorzaken en de behandeling der krankzinnigheid*, Groningen, 1841, p. 92-93 en 315-319.
- (48) J. GUISLAIN, *Lettre médicale sur la Hollande*, Gent, Gyselynck, 1842, p. 81.
- (49) J. GUISLAIN, *Leçons orales sur les phrénopathies ou traité théorique et pratique des maladies mentales*, Gent 1852, vol. 2, p. 64.
- (50) In een artikel in de *Annales Médico-Psychologiques* dat wij niet konden traceren.